

ბატონიშვილის ბიბლიოთეკა

ციტირებისთვის:

ტიმაშვილი ნ. ს., რა არის „სამართლის სოციოლოგია“?, ს. მეტრეველის თარგმანი,
ჟურნ. „სამართლის მეთოდები“, N3, 2019

ელექტრონული იურიდიული ბიბლიოთეკა www.princelibrary.ge

შექმნილია USAID/PROLoG-ის ფინანსური ხელშეწყობით

სულხან-საბა ორბელიანის
ფონდის სახელით

USAID
ამერიკელი ხალხისგან

EAST • WEST
MANAGEMENT
INSTITUTE

კანონის უზენაესობის მხარდაჭერა
საქართველოში (PROLoG)

რა არის „სამართლის სოციოლოგია“?

ნ.ს. ტიმაშევი

სოფიკო მეტრეველის** თარგმანი

აბსტრაქტი

სამართლის სოციოლოგია ახალი მეცნიერებაა, რომელიც შეისწავლის ადამიანის ქცევას საზოგადოებაში საყოველთაოდ აღიარებული ეთიკურ-სამართლებრივი ნორმების შესაბამისად და იმას, თუ რამდენად ახდენს ეს ნორმები გავლენას ადამიანის ქცევაზე. იურისპრუდენცია, მეორე მხრივ, სწავლობს ნორმებს, როგორიცაა: ანალიტიკური ანუ პოზიტიური, ისტორიული და თეორიული. სხვა მცდელობები, რომლებსაც ვხვდებით ჰ. როლინის, ვ. შიონფელდის, ჰ.უ. კანტოროვიჩის, ი. კრაფტის, ი. კორფელდის, ე. ერლიხის, ჰ. კელზენის, მაქს ვებერის, ბ. ჰორვათის, ლ. პეტრაჟისკის, ჩ. ლომბროზოს, მ. რამპისისა და სხვათა ნაშრომებში, ღირებულია, თუმცა არა სრულიად დამაკმაყოფილებელი. სამართლის ფსიქოლოგთა, ანთროპოლოგთა და ფილოსოფოსთა მიერ სამართლის სოციოლოგიის განმარტების ფორმულირება შემდეგია: სოციალური კოორდინაციის სინთეზირების ინსტრუმენტი ეთიკური რწმენითა და პოლიტიკური ძალაუფლებით.

უძველესი დროიდან კანონი იმ მეცნიერების საგანია, რომელსაც იურისპრუდენცია ეწოდება. ამ მეცნიერებას აქვს უამრავი ჩანაწერი, რომლის ნუმერაციაშიც შევხვდებით ძალიან ბევრ ცნობილ სახელსა და ტრაქტატს. ეს მრავლისმომცველი მეცნიერებაა, რომელმაც შეიმუშავა სპეციალურ მეცნიერებათა ქსელი და განავითარა ისეთი მიმართულებები, როგორიცაა: „სამოქალაქო

---

* თარგმანი შესრულებულია შემდეგი ნაშრომიდან: N. S. Timasheff, What Is "Sociology of Law"?, American Journal of Sociology 43, no. 2 (Sep., 1937).

** დოქტორანტი, სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტის ასისტენტი.

სამართალი“, სისხლის სამართალი“, „საკონსტიტუციო სამართალი“ და ა.შ. არის თუ არა მისი ნაწილი სხვა მეცნიერება, როგორცაა „სამართლის სოციოლოგია“? თუ „სამართლის სოციოლოგია“ უბრალოდ იმ მეცნიერების ახალი სახელია, რომელიც საუკუნეებია ვიცით?

არა, ეს არ არის ძველი მეცნიერების სახელი. რა თქმა უნდა, იგი სამართლისა და სოციოლოგიის ინტერესის ცენტრია, მაგრამ შეხედულებები საკმაოდ განსხვავებულია და უბრალოდ მათ მიერ მოპოვებულ ცოდნაზე დამყარებულია.

კანონი კულტურული ძალაა. მისი ფუნქცია არის ქცევის ნორმების ან ინდივიდუალური სოციალური ქცევის ნიმუშების დანესება. სწორედ ამ ნორმების შესწავლაა იურისპრუდენციის მიზანი. აღნიშნული მოქმედების ნორმების შესწავლა შესაძლებელია დროის გარკვეულ მონაკვეთში კონკრეტულ ქვეყანაში განხორციელდეს. თითოეული ნორმა უნდა აიხსნას და განიმარტოს: განსხვავებული ნორმები ერთმანეთთან ურთიერთკავშირში უნდა იყვნენ, მათი ქვემარტივი მნიშვნელობა მხოლოდ ერთმანეთთან შედარებითა და განსხვავებით ჩანს. სწორედ მათი კლასიფიკაცია და ერთმანეთთან სისტემური მუშაობაა იურისპრუდენციის კიდევ ერთი ამოცანა. საბოლოოდ, კანონით გათვალისწინებული ქცევის წესები ხანდახან პირდაპირ არ გამოიხატება, მაგრამ ირიბადაა ნახსენები სხვა ნორმებში, შესაბამისად, მათზე დაკვირვებით ნამდვილი იურიდიული აღმოჩენების გაკეთებაა შესაძლებელი. სწორედ ეს არის პოზიტიური, ანუ ანალიტიკური სამართლის ამოცანა, რა თქმა უნდა, რთულია, თუმცა ამასთანავე – მიმზიდველიც.

ქცევის ფორმირების კონკრეტული ნორმები შეიძლება ისტორიული თვალსაზრისიდანაც გამომდინარეობდეს. ცალკეულ ქვეყნებში დღეს გამოყენებული დეტალების აღწერის ნაცვლად, ჩვენ შეიძლება განვიხილოთ მოცემულ ქვეყანაში გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ძირითადი ნორმების ეტაპობრივი განვითარება. ასეთი შესწავლა ისტორიული იურისპრუდენციით ხორციელდება.

ორივე, ანალიტიკურ და ისტორიულ სამართალში შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს შედარებითი ანალიზი: იურიდიული ნორმები შევისწავლოთ იმ ქვეყნების ჯგუფებთან დაკავშირებით,

რომელთა სოციალური სტრუქტურები გარკვეულწილად მსგავსნი იყვნენ ან არიან. სწორედ ესაა შედარებითი სამართლის ამოცანა.

საბოლოოდ, სამართლის სტრუქტურას ნებისმიერ დროსა და ადგილას აქვს უცვლელი თვისებები, რომლებიც შეგვიძლია სამართლის ნამდვილ არსად მივიჩნიოთ. სწორედ ამ უცვლელი ნიმუშების შესწავლა და მათი ბუნებრივი ელემენტები არის ისტორიული სამართლის მთავარი ამოცანა.

ყველა ამ შემთხვევაში ქცევის ნორმები კვლევის ობიექტად რჩება. მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერთა¹ ნაწილი სამართლის ფუნქციად პრაქტიკის შესწავლას მიიჩნევს და არა კვლევის შეფასებას, რეალურად არსებობს კანონით გათვალისწინებული ქცევის სოციალური ნიმუშები. შეფასების ნიმუშები იურისპრუდენციის ობიექტია, მაგრამ მათი სინამდვილის თვალსაზრისით. მეცნიერების ძირითადი ამოცანაა სხვადასხვა ინდივიდუალურ ნორმას შორის ლოგიკური ურთიერთდამოკიდებულების მოძიება, ამიტომ ლოგიკური ანალიზი მისი მთავარი მეთოდია.

არსებობს კიდევ ერთი ფუნქცია, რომელიც მჭიდროდ უკავშირდება ამ ნორმებს, თუმცა იურისპრუდენციის მიერ არაა შესწავლილი. ეს არის ადამიანის ქცევა საზოგადოებაში, რამდენად განსაზღვრულია ეს ქცევა არსებული ნორმებით და პირიქით, რამდენად გამომდინარეობენ ნორმები განსაზღვრული ქცევიდან.

ზოგადად, სამართლებრივი ნორმები, ფაქტობრივად, ადამიანის ქცევას განსაზღვრავს: კანონის ტრიუმფია წესი, მისი დამარცხება კი – კონკრეტულ შემთხვევაში გამონაკლისი. რატომაა ასე? რა არის კანონის ძალა? როგორ აყალიბებს სამართალი ადამიანის ქცევას საზოგადოებაში? რა განსაზღვრავს სამართლებრივი ნორმების ეფექტურობას ან არაეფექტურობას – სხვა სიტყვებით, ქცევის კონკრეტული სოციალური ნიმუშების ჩამოყალიბების მიზნით ადამიანის ქცევის კორექტირებას ან უცვლელად დატოვებას? ესაა იმ კითხვათა ჯგუფი, რომელიც ჩნდება სამართლის ძირითადი დომენის მიღმა და რომელიც სოციოლოგიური კვლევისთვის ქმნის სივრცეს.

მეორე მხრივ, ქცევის სამართლებრივი ნორმები ან სოციალური ნიმუშები ადამიანის ნებითაა შექმნილი, სოციალური ქვეჯგუფების

კორპორაციული ნებაა. რა განსაზღვრავს ქცევის იურიდიული ნიმუშების შექმნას, ტრანსფორმაციასა და განადგურებას? ეს სამართალთან დაკავშირებული კითხვების მეორე ჯგუფია, მაგრამ იგი უკვე სოციოლოგიის სამართალთან კავშირში კვლევის ახალ სფეროს ქმნის. ადამიანის ქმედებებსა და რეაქციებს შორის კავშირი უნდა ვიკვლიოთ, კავშირი, რომელიც განსაზღვრავს ადამიანის აქტიურ და პასიურ ქცევას სამართლებრივი ნორმებიდან გამომდინარე.

როდესაც მოქმედების ასეთ ჯაჭვებს აღმოვაჩინთ და ზუსტად აღვწერთ, მესამე ამოცანა შეიძლება განხორციელდეს: კორელაციის დადგენა კანონით დადგენილი სტრუქტურული ცვლილებების მიზნობრიობასა და სოციალურ ფენომენში მიმდინარე ცვლილებების მიზნობრიობას შორის. ამგვარი კორელაციის ძიება სოციალურ ფენომენში კანონის ზუსტი ცოდნის გარეშე, პრაქტიკულად, უიმედოა. მრავალი სოციალური ფენომენის ზუსტი მიზეზობრივი ცოდნის არარსებობა ერთ-ერთი მიზეზია, რომლის გამოც სოციალური კორელაციის შესწავლის შედეგი ნეგატიური ან გაურკვეველი განაცხადებია. განსაკუთრებით კრიმინოლოგიაში, რომელშიც დანაშაულთან დაკავშირებული ფაქტორების ცოდნა აუცილებელია, ხშირად გამოითქმის მოსაზრება, რომ სამართლებრივი ქცევისა და მისი ფაქტორების მეცნიერული ცოდნის გარეშე, დანაშაულის გენეზისის შესახებ მეცნიერული მოსაზრებების გამოთქმა თითქმის შეუძლებელია.

ადამიანის ქცევა საზოგადოებაში, რამდენადაც იგი დაკავშირებულია სამართალთან, იმ ახალი მეცნიერების ობიექტია, რომელსაც „სამართლის სოციოლოგია“ ეწოდება. ხოლო, მისი მთავარი მეთოდი მიზეზობრივი კვლევაა.

ჰ.უ. კანტოროვიჩი გვთავაზობს სამართლის სოციოლოგიის სწორ, მაგრამ ვიწრო განმარტებას: ეს არის სოციალური ცხოვრების კვლევა სამართალთან ურთიერთობაში, განსაკუთრებით კორელაცია სამართალსა და სხვა სოციალურ დომენებს შორის – ეკონომიკა, პოლიტიკა, ტექნიკა, ხელოვნება, რელიგია და ა.შ. ი. კრაფტის თანახმად, სამართლის სოციოლოგიამ უნდა შეისწავლოს

კანონები, რომლებიც საზოგადოებაში არსებულ სამართლებრივ ინსტიტუტებს აწესრიგებენ.

ი. კორნფელდისა და ე. ერლიხისთვის სამართლის სოციოლოგიის საგანია სოციალური ცხოვრების რეალური წესები, რომლებიც წინააღმდეგობაში მოდის კანონით გათვალისწინებულ ნორმებთან.

ორივე ნიგნის ბრწყინვალე მიმოხილვით ჰ. კელზენმა აჩვენა, რომ ასეთი ტერმინებით ინტერპრეტაციისას, სამართლის სოციოლოგია ხდება ზოგადი სოციოლოგია სოციალურ ცხოვრებაში ფაქტობრივი წესების შესასრულებლად. მეორე მხრივ, მოგვიანებით განვითარებულმა მოვლენებმა უკვე დაადასტურა ერლიხის კარდინალური აქსიომის მარცხი: კომუნისტურ საზოგადოებაში ეს წესები დამოკიდებულია გარკვეულ ფაქტებთან, განსაკუთრებით ჩვევასთან, ბატონობასთან, საკუთრებასთან და ნება ძირითად სოციალურ ინსტიტუტებს არ ეკუთვნით.

მაქს ვებერის აზრით, სოციოლოგიას, განსაკუთრებით სამართლის სოციოლოგიას, აქვს ადამიანის ქცევის შესწავლისა და განმარტების მიზეზ-შედეგობრივი თვალსაზრისი. ადამიანის ქცევა მისთვის არის ქმედება, როდესაც აქტორებს სუბიექტური მნიშვნელობა ენიჭება. პირიქით, სამართლისადმი ადამიანის დამოკიდებულების ობიექტური ან ქემპარიტი მნიშვნელობის გამოკვლევა ლოგიკის, ეთიკისა და ესთეტიკის საგანია. ორივე სამეცნიერო ნაშრომის დელიმიტაცია არადაამაკმაყოფილებელია, რადგან იგი ზღუდავს სამართლის სოციოლოგიის მხრიდან შეგნებული ქცევის შესწავლას მაშინ, როდესაც კანონით მოქმედება ხშირად განპირობებულია რეფლექსებით: გარკვეული სიტყვები, ფესტები და სიმბოლოები ქმნიან „სამართლებრივ რეაგირებას“ სუბიექტური ინტერპრეტაციის გარეშე. სამართლის სოციოლოგიის გარეშე, ამ მეცნიერებებს არ შეეძლო ადამიანის ქმედებისა და რეაქციების უწყვეტი ჯაჭვის აღმოჩენა და ერთმანეთთან დაკავშირება.

ბ. ჰორვატი, სამართლის სოციოლოგიის უახლესი სისტემური კვლევის ავტორი, მიიჩნევს, რომ ამ მეცნიერების კვლევის საგანი არის „შეფასების იურიდიული წესი ფაქტებთან დაკავშირებით“

(Sollen su sein), რაც ნიშნავს იმას, რომ იურისპრუდენციამ სამართლებრივი ნორმები უნდა შეისწავლოს ყოველგვარი აქტუალობის გარეშე. მისი აზრით, წმინდა პირადი ან წარმოსახვითი ნორმების შესწავლა მეცნიერების დონეს არ განეკუთვნება.

მეორე მხრივ, შეიძლება აღინიშნოს, რომ სამართლის სოციოლოგიის ადგილს უკვე იურისპრუდენცია იკავებს. ამ ფაქტს ხაზს უსვამს პროფესორი ჰანს კელზენი თავის ერთ-ერთ ბოლო კონგრესზე.

თუმცა სოციოლოგიური მიდგომა ემყარება მხოლოდ სამართლებრივი ნორმების ისტორიულ, შედარებით ან თეორიულ ანალიზს: შეუძლებელია ცოდნის სისტემის ჩამოყალიბება, თუ არ მოხდა ფორმალური ნორმებისა და მისი შესატყვისი ადამიანის ქცევის გამომწვევი მიზეზების შესწავლა. ასეთი კვლევა, რა თქმა უნდა, სამართლის საჭიროებაა, მაგრამ არ არის იურისპრუდენციის საგანი.

ამ თვალსაზრისით, ძალიან თვალსაჩინოა სისხლის სამართლის მეცნიერების ბოლოდროინდელი ისტორია. ჩ. ლომბროზოს რევოლუციური მიღწევის შედეგად, ამ მეცნიერების აღდგენის მცდელობამ, მთლიანად შეცვალა სისხლის სამართლის წესდებაში აღწერილი აკრძალული ქცევის ნიმუშების ფორმალური შესწავლა დანაშაულის მიზეზობრივი შესწავლითა და სასჯელის შედეგებით. ხოლო მოგვიანებით, ერთ სისტემაში მათი მოქცევა სრულიად წარმოუდგენელი იყო და დღეს კვლავ გამიჯნული და განცალკევებულია – არსებობს სისხლის სამართლის მეცნიერება, რომელიც სწავლობს აკრძალული ქცევის ნიმუშების ანალიზს ისტორიული ან შედარებითი გზით, ხოლო მეორე მეცნიერება – კრიმინოლოგია, რეალურად ადამიანის ქცევის შესწავლაა, რამდენადაც იგი დაკავშირებულია დანაშაულთან და სასჯელთან. ორივეს, რა თქმა უნდა, გარკვეული და ღირსეული ადგილი უკავია სამეცნიერო ცოდნის საერთო რუკაზე.

შინაარსით სამართლის სოციოლოგიის სტრუქტურა დამოკიდებულია ისეთ სოციალურ ფენომენზე, როგორცაა სამართალი. ეს არის რთული, საშუალო ფენომენი. მასში გაერთიანებულია ეთიკისა და ძალაუფლების მქონე ორი ძირითადი სოციალური მოვ-

ლენა. განხორციელებული ქცევის ნორმები მოიცავს არა მარტო სამართალს, არამედ მორალსა და ეთიკის ნორმებსაც. მეორე მხრივ, ორგანიზებულ სოციალურ ძალაუფლებად შეიძლება ჩაითვალოს სოციალური ენერჯია, რომელიც განპირობებულია ადამიანის ქცევის წესის დაცვით, სამართლის შესაბამისად. მაგრამ ეს ენერჯია არ არის კანონის თავისებურება: სოციალური ძალაუფლება შეიძლება ექვემდებარებოდეს ან არ ექვემდებარებოდეს კანონს და შესაძლებელია, დესპოტური წესის სახით ჩამოყალიბდეს. სოციალური ძალაუფლება შეიძლება მოქმედებდეს ეთიკის გარეშე ან შესაძლებელია, სოციალურ ძალაუფლებასთან დაკავშირებით არსებობდეს გარკვეული სახის ეთიკა. ეთიკისა და ძალაუფლების ცნებები არაა ორი კოორდინირებული ან დაქვემდებარებული ცნებები, რომლებიც შეიძლება განიხილებოდეს, როგორც ერთმანეთთან გადამკვეთი ორი წრე.

არსებობს ეთიკისა და ძალაუფლების სოციოლოგია, სამართლის სოციოლოგია დაფუძნებულია ამ ორი მეცნიერების შედეგებზე, ამ შემთხვევაში ძალაუფლება მხარს უჭერს ეთიკას, თუმცა ეთიკის მხრიდან ძალაუფლება იზღუდება. სამართლის სოციოლოგიის სწავლება ემყარება ეთიკის ფენომენს, შემდგომ გრძელდება სამართლის ფენომენით და ამ ორი ფენომენის კომპლექსური ანალიზით ჩამოყალიბდება ერთობლივი ქმედება.

რა მასალები და მეთოდები იქნება გამოყენებული რეალური სოციალური ფენომენის, როგორც სამეცნიერო თეორიის მშენებლობისას?

უპირველეს ყოვლისა, მნიშვნელოვანი მასალა შეიძლება შეგროვდეს ორი ტიპის დაკვირვების საშუალებით. პირველი არის ინტროსპექცია, ანუ ცნობიერების ზუსტი ანალიზი, რამდენადაც იგი დაკავშირებულია სამართალთან (ქმედება სამართლის შესაბამისად, ქმედება სამართლის საწინააღმდეგოდ და მის გარდასაქმნელად). სამართლის ფაკულტეტის თეორიული ტენდენციის გამოჩენილი წარმომადგენელი, პროფესორი გ. გურვიჩი თავის ბოლო ნაშრომში მოითხოვს სამართლით წარმოდგენილი კონკრეტული ფაქტების შესწავლასა და კვლევის დაწყებას „იურიდიული გამოცდილების“ ანალიზისთვის. ეს გამოცდილება მოცემულია საკანონ-

მდებლო ორგანოების, ხელისუფლების, ამომრჩევლების, კორპორაციული ორგანოების იურიდიულ ცხოვრებაში მონაწილე პირთა მიერ. მაგრამ ეს გამოცდილება, მისი აზრით, აქტორთა გონებაში აშკარად აისახება და კონცეპტუალურად ფორმირდება. საჭირო ცოდნის მოსაპოვებლად აუცილებელია მისი თანდათან შემცირება და „ინვერსია“. ეს არის ფროიდისეული სკოლა, როდესაც ხდება ქვეცნობიერის ფსიქიკური მიმდინარეობის შესწავლა.

მეორე ტიპის სადამკვირვებლო კვლევა ეხება ადამიანის ქცევას, რომელიც განსაზღვრულია კანონით. იურისპრუდენციის სოციოლოგიური ტენდენციით შესწავლის შედეგად შეგროვებული მასალა შეიძლება ძალიან სასარგებლო იყოს, რადგან იგი გვიჩვენებს, თუ რამდენად იცვლება მკაცრი სამართლებრივი ნორმები ყოველდღიურ ცხოვრებაში. სამართლის ამ სოციოლოგიურ ტენდენციებთან ტრანსფორმაცია შობს მკვდარ წესებს. სამართლის სოციოლოგია არაა კონცენტრირებული გარდაქმნებზე, მაგრამ მისთვის საინტერესოა ეს ტრანსფორმაციები, სხვა სოციალურ ფენომენებთან და სტრუქტურებთან კონფლიქტის საშუალებით ნერილობითი სამართლის ნიმუშების შესწავლის პროცესი. სამართლის სოციოლოგია არ უნდა იზღუდებოდეს ასეთი ტიპის მონაცემებით. პირდაპირი და სპეციალური დაკვირვება შეიძლება გამოყენებულ იქნას ისეთი პრობლემის გამოსავლენად, როგორცაა, მაგალითად, რეაგირების როლი კანონის ტრიუმფალურ უზრუნველყოფასთან დაკავშირებით. სოციალურ ფსიქოლოგიაში გამოხატულია იდეა, რომ სოციალური კონტროლი განპირობებულ რეფლექსიებს ეფუძნება. თუმცა ზუსტი არაა დასკვნები იმის შესახებ, თუ როგორ ხდება კონტროლი და რომელია უპირობო რეფლექსი. ი. პავლოვი გვთავაზობს განსაკუთრებულად შევისწავლოთ თავისუფლების რეფლექსები.

დაკვირვებისა და ზემოაღნიშნული ექსპერიმენტების მიერ შეგროვებული მონაცემები და კრიმინოლოგიური კვლევის შედეგების გამოყენება თანამედროვე ცივილიზებული ადამიანების ქცევას ეხება. ამ გზებით მიღებულ მონაცემებში, ზოგადი მოქმედების კონტროლის მიზნით, უნდა შედიოდეს ეთნოლოგიისა

და ისტორიული სამართლის მონაცემები, ასევე, ბავშვთა ფსიქოლოგიის მონაცემები. რა თქმა უნდა, ეს მონაცემები გადაჭარბებული რაოდენობით არ უნდა იქნას სისტემაში და სამართლის სოციოლოგია არ უნდა გახდეს პრიმიტიული სამართლის თეორია.

სამართლის სოციოლოგია ერთადერთი მეცნიერებაა, რომელიც შესაძლოა ობიექტური აღმოჩნდეს და არ იყოს სუბიექტური და კონცეპტუალური სამართლის ფენომენისთვის. შეზღუდვა სოციალურ ინტერპრეტაციებში განსხვავებულია, სამართალში „თანაბარი ურთიერთქმედება“, რომელიც შექმნილია ჯგუფის წევრების მიერ ნორმების აღიარების არსით, გაერთიანებულია ძალაუფლებასთან დაკავშირებულ „არათანაბარ ურთიერთქმედებასთან“.

ასეთი მოსაზრების არსებობა, ხშირად, ხელს უშლის ავტორებს, სწორად წამოჭრან პრიმიტიული ან ისტორიული იურისპრუდენციის პრობლემები. მაგ., როდესაც ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ კანონი უკვე არსებობდა სოციალური ევოლუციის ადრეულ ეტაპზე, ბ. მალინოვსკიმ მოიტანა ის ფაქტი, რომ სოციუმში ყოველთვის არსებობდა ჩაფიქრებული და მოქმედი წესები, რომლებიც სავალდებულო იყო. სავალდებულო წესების არსებობა დამაკმაყოფილებელია კანონის არსებობის დასადასტურებლად. გარდა ამისა, ა.ს. დაიმონდი მიიჩნევს, რომ ტომებს შორის ქორწინებისა და მემკვიდრეობის წესების დაცვა შესაძლებელია აღქმული იყოს, როგორც სამართლის არსებობა. რატომ? ეს წესები ისტორიული სამართლის პირდაპირი ხაზია. სხვა სიტყვებით რომ ითქვას, ავტორი ადგენს ადრეული წესების ორ კლასს, ერთი, რომელიც დროთა განმავლობაში გაუჩინარდა, ხოლო მეორე, რომელმაც სახე იცვალა და სამართლის სრულყოფილი სახე შეიძინა.

ბოლო სოციოლოგიური ხასაითის ბრწყინვალე შენიშვნები გაკეთდა სამართლის ფილოსოფოსების, სამართლის ისტორიკოსებისა და პოზიტიური სამართლის სპეციალისტების მიერ. თუმცა სამართლის სოციოლოგია ვერ შეცვლის ამ შეხედულებებს და არც არის სამართლის სოციოლოგიის მიზანი კანონის შეცვლა, არამედ მხოლოდ მისი ანალიზი შედარებითი, ისტორიული და ანალიტიკური იურისპრუდენციის თვალსაზრისით. იურისპრუდენ-

ციაში საკმარისი ცოდნის გარეშე სამართლის სოციოლოგიის მშენებლობის ყველა მცდელობა მარცხი იქნება.

არსებობს საკმარისი მასალა და მეთოდი სამართლის სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების განვითარებისთვის. ამ ძალისხმევის გაგრძელება მნიშვნელოვანი ამოცანაა არა მხოლოდ თეორიული, არამედ პრაქტიკული თვალსაზრისითაც. სამართლის სოციოლოგია შეიძლება გახდეს კანონმდებლობის გამოყენებითი მეცნიერების საფუძველი.